

УДК 339.56:338.2.4

© 2024

НАПРЯМИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ПОСТАЧАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ НА РИНОК ЄС

М.М. Кропивко¹, А.Я. Гадзало²

^{1,2}доктори економічних наук

¹Національна академія аграрних наук України
вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9, м. Київ, 01010, Україна

²Інститут сільського господарства Карпатського регіону

Національної академії аграрних наук України

вул. Михайла Грушевського, 5, с. Оброшине Львівської обл., 81115, Україна

e-mail: ¹krop2002@ukr.net, ²inagrokarpat@isgkr.com.ua

ORCID: ¹0000-0002-1683-7660, ²0000-0003-3445-2219

Надійшла 04.12.2024

Мета. Обґрунтувати напрями вдосконалення державного регулювання диверсифікації експорту агропромислової продукції на ринок ЄС. **Методи.** Використано логічний метод наукового пізнання, аналізу статистичних динамічних процесів експортної діяльності в аграрному секторі економіки, узагальнення кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду регулювання диверсифікації експорту. **Результати.** Визначено й охарактеризовано тенденції експортної діяльності в аграрному секторі України. Запропоновано шляхи підвищення її ефективності. **Висновки.** Акцентовано увагу на необхідності збереження орієнтації на ринки Європейського Союзу, визначено пріоритетні напрями вдосконалення державного регулювання з метою підвищення її ефективності в умовах євроінтеграції та інших глобалізаційних процесів.

Ключові слова: аграрний експорт, диверсифікація, харчова промисловість, державне регулювання.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202412-09>

Дослідження економістів вказують на те, що, попри запроваджені державою різні заходи, у тому числі спрямовані на збільшення обсягу експорту органічної продукції та продажу технологічних продуктів, які мали б забезпечувати зростання обсягу доданої вартості на одиницю

продукту, у структурі вітчизняного аграрного експорту продовжує переважати сировинна продукція, що свідчить про неефективність державної регуляторної політики.

Поліпшення продовольчої структури має реалізовуватися у сфері харчової

промисловості насамперед за рахунок переробки сільськогосподарської продукції. Проте в переробній ланці, яку забезпечує харчова промисловість, спостерігаються спільні для усієї промисловості проблеми. Йдеться, зокрема, про нестабільність окремих секторів промислового виробництва продукції, витрати сировинної бази, високу енергоємність та енерговитратність виробництва, зношеність основних засобів, недостатню розвиненість інноваційно-інвестиційної складової. У цьому контексті слід згадати про високий рівень монополізації окремих галузей та тінізації ринку. Діюча система оподаткування також не сприяє розвитку галузей харчової промисловості.

Мета досліджень — обґрунтувати необхідність і визначити шляхи вдосконалення державного регулювання диверсифікації агропромислового експорту України.

Матеріали і методи досліджень. Досліджено негативні тенденції агропромислового виробництва, визначено чинники, які стримують ефективну диверсифікацію експортної діяльності вітчизняних підприємств. Актуальність удосконалення державного регулювання диверсифікації зумовлюється необхідністю подальшого інтегрування до європейського економічного середовища з дотриманням однакових принципів і правил господарювання на внутрішньому й європейському ринках, а також вирішення проблем, пов'язаних із післявоєнним розвитком харчової промисловості України. Методологічною основою досліджень був системний аналіз розвитку агропромислового сектору економіки України та використання загальнонаукових і спеціальних абстрактно-логічних методів.

Результати досліджень. Створення умов для виходу економіки України з кризового стану у воєнний та повоєнний періоди вимагає дослідження ефективних шляхів просування української агропродукції на закордонні ринки збуту, зокрема й ЄС. Проте величезна неповнота аналогічними продуктами зовнішніх ринків збуту, пошкодження

виробничих потужностей сільськогосподарських і харчових підприємств унаслідок воєнної агресії РФ, а також загальна техніко-технологічна відсталість вітчизняних підприємств вимагають розробки та впровадження новітніх заходів, які б забезпечили збільшення обсягу доданої вартості на одиницю продукту, зокрема й у сфері державного регулювання диверсифікації експорту агропродовольства.

Дослідженню різних аспектів діяльності сфери агропромислового виробництва та експорту вітчизняної агропродукції велику увагу приділяли вітчизняні вчені П.І. Гайдуцький, В.М. Геєць, П.Т. Саблук, М.П. Сичевський, Ю.О. Лупенко, Б.Й. Пасхавер, М.І. Пугачов, Ю.Я. Лузан, М.А. Хвесик, О.В. Коваленко та багато інших. Дослідження цих учених, без сумніву, сприяли розвитку як агропродовольчої сфери, так і експортного потенціалу нашої країни. Разом із тим укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом вимагає розроблення низки організаційних, технологічних, нормативних та інших заходів, пов'язаних із диверсифікацією постачання вітчизняної аграрної продукції на ринок ЄС [1].

Виробництвом сировини та переробкою аграрної продукції займаються промислові підприємства, фізичні особи-підприємці та інші суб'єкти господарської діяльності. Проте російська агресія призвела до суттєвої втрати вітчизняного експортного потенціалу, зокрема й щодо продукції харчової промисловості. Так, згідно з даними Державної служби статистики України, у 2022 р. у країні налічувалося трохи більше 4,8 тис. підприємств харчової промисловості, що становить лише 73,4 % від кількості таких підприємств у 2010 р. (рис. 1). Причому таке їх скорочення відбулося насамперед за рахунок малих та середніх підприємств, що мали б найшвидше реагувати на зміну кон'юнктурного середовища.

З погляду сировинної бази істотними є також зниження числа поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ). Так, якщо у 2001 р. було 4,96 млн корів, то у 2021 р. —

1,67 млн, що майже втричі менше. При цьому, згідно з даними Держстату України, за період активних воєнних дій (2022–2023 рр.) поголів'я ВРХ у країні зменшилося майже на 13% — від 1,54 до 1,35 млн гол. Відповідно складною є ситуація в молочній галузі. У 2021 р. було вироблено 8,71 млн т молока, що майже на 23% менше, ніж у 2010 р. (11,25 млн т), і у 2,8 раза менше, ніж у 1990 р., знижуються виробництво молока-сировини і товарність продукції. Істотною проблемою для м'ясної та молочної галузей стало зменшення споживчого попиту через зростання цін на продукцію, зниження реальних доходів населення.

За даними Інституту продовольчих ресурсів НААН, промислове виробництво хлібобулочної продукції знизилася з 1,801 млн т у 2010 р. до 0,845 млн т у 2021 р., тобто більш ніж удвічі [3]. Порівняно з 1990 р. (6,70 млн т) промислове виробництво хлібобулочної продукції зменшилося майже у 8 разів. Такі тенденції зумовлені низкою факторів, зокрема зміною структури харчування населення та тінізацією ринку.

Серед критичних проблем, з якими стикаються виробники хліба та борошна, як і інші представники промисловості, — високі ризики порушення енергопостачання через війну, неналежна підтримка

вітчизняного машинобудування, нестача зерновозів і критичних вагонів для перевезення продукції, недосконала тарифікація залізничних перевезень тощо.

Що стосується ситуації в цукровій галузі, то у 2021 р. в Україні вироблено 1,45 млн т цукру — в півтора раза більше, ніж у попередньому році, що майже дорівнює показнику 2015 р. (1,5 млн т). Загалом же підприємства спроможні виробляти до 2 млн т продукції та забезпечувати її експорт, проте через війну в Україні посівні площі цукрового буряку зменшились. Але врожайність цієї культури у 2022 р. була найвищою за останні роки. У 2023 р. цукровими буряками було засіяно 249,9 тис. га земель проти 220 тис. га у довоєнному 2021 р. [4].

Згідно з результатами досліджень ННЦ «Інститут аграрної економіки», навіть у умовах війни вітчизняні експортери продовжують значно збільшувати обсяги поставок сільгосппродукції на зарубіжні ринки. За підсумками 2023 р. зафіксовано найвищі в історії України обсяги експорту заморожених ягід та інших фруктів — 87 тис. т, що перевищує рекорд 2022 р. в обсязі 84 тис. т [5].

Згідно з даними Державної митної служби України, у 2023 р. Україна експортувала агропродовольства (сільськогосподарська продукція групи 1-24 УКТЗЕД,

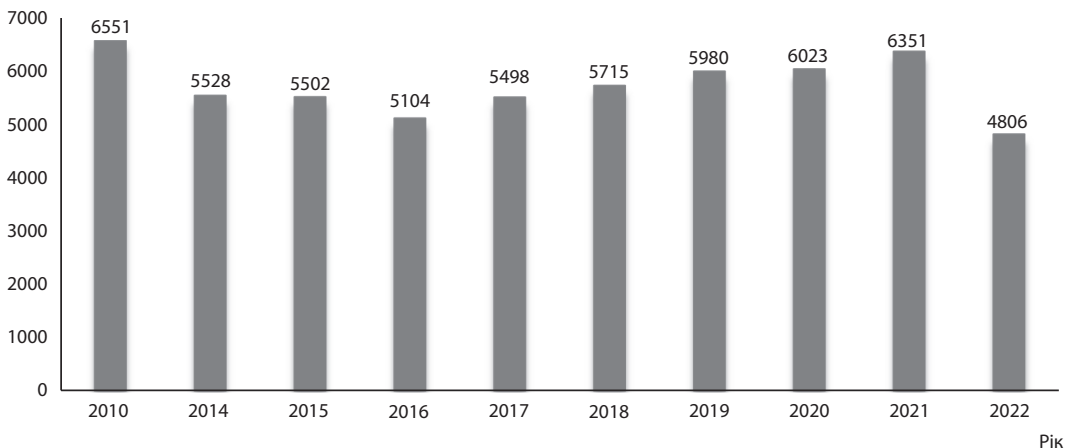

Рис. 1. Динаміка розвитку підприємств харчової промисловості України, од.

Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [2].

а також казеїн, альбуміни, шкури, хутро, вовна тощо) на суму 22,1 млрд дол. США [6]. І хоча показник 2023 р. на 21% менше рекорду 2021 р., — понад 27,7 млрд дол. США, проте Україна посідала 5-те місце за результатами експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції (рис. 2).

М.І. Пугачов зазначає, що вирішальним чинником відносної стабільності зарубіжних поставок агропродукції в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України стало збереження орієнтації на ринки ЄС, яке в 2023 р. забезпечило другий за вартістю обсяг експорту до цього регіонального угруповання в історії нашої держави [5].

Враховуючи зазначене та беручи до уваги геополітичні процеси, пов'язані з євроінтеграцією України, нашої державі необхідно провести комплекс заходів, які сприятимуть збільшенню об'єму експорту аграрної продукції на іноземні ринки, передусім ЄС. Йдеться, насамперед, про вдосконалення нормативно-правового регулювання виробництва та переробки сільськогосподарської продукції.

Так, відповідно до «Звіту про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом», у сфері сільськогосподарства нашою державою виконано близько 70% належних заходів [7]. Необхідно доопрацювати ряд

нормативно-законодавчих актів стосовно генетично модифікованих культур, рибальства та морського середовища, стандарти торгівлі рослинами, а також стандарти якості в галузі виноробства.

У сфері захисту прав споживачів план зазначеної Угоди виконано на 80%. Не визначено, зокрема, мінімальний рівень гарантій захисту прав споживачів на внутрішньому ринку. Опрацьовано проєкт закону про внесення змін до Митного кодексу, але на сьогодні законодавчо не визначені завдання митних органів і механізм застосування штрафів, процедури митного контролю товару після випуску тощо, а це впливає на результати зовнішньоекономічної діяльності в галузі продовольства. Що стосується Угоди з митних питань, то її виконано на 61%. У сфері оподаткування (89% виконання Угоди) необхідно забезпечити відповідність директивам ЄС національного законодавства з питань акцизу на продукти енергії та електроенергії, що впливатиме на ціни енергоносіїв для підприємств. З питань громадського здоров'я (78% виконання Угоди) необхідно доопрацювати Правила роздрібної торгівлі тютюновими виробами. У сфері науки, технологій, інновацій Угоду виконано на 68%. На 56% реалізовано завдання стосовно транспортної інфраструктури, що впливає на логістику перевезення продукції. У сфері

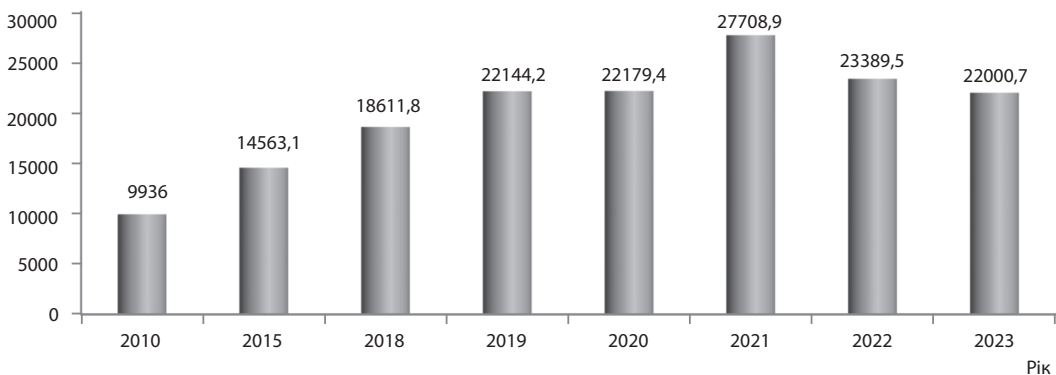

Рис. 2. Динаміка експорту агропромислової продукції, млн дол. США

Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [2].

санітарних та фітосанітарних заходів (82% виконання Угоди) необхідно привести у відповідність до законодавства ЄС нормативно-правові акти стосовно здоров'я рослин та методів їх захисту, використання добрив. У сфері енергоефективності (78% виконання Угоди) необхідно створити Національну систему енергетичного аудиту, гармонізувати національні стандарти на методи вимірювання тощо.

Проте найбільша проблема зумовлена невиконанням вимог ЄС у сфері боротьби з шахрайством (24% виконання Угоди), і це несе величезні ризики щодо постачання агропромислової продукції на ринки ЄС у післявоєнний період [7].

Досвід просування продукції різних країн на ринок ЄС свідчить про необхідність вагомих інвестицій у позиціонування як держави, так і виробленої в ній продукції. Так, Австралія інвестувала у свій бренд 91,1 млн євро, Іспанія — 96,2 млн євро, Греція — 121,7 млн євро, Велика Британія — 71,7 млн євро, Мексика — 119,9 млн євро, Німеччина — 31,1 млн євро, Чехія — 6,8 млн євро, Румунія — 5,7 млн євро.

Однак інвестиції на подібні цілі не завжди можуть суттєво змінити ситуацію. Як свідчать дослідження М.П. Сичевського, в умовах набуття Україною статусу кандидата в члени країн ЄС першочерговим завданням держави є збільшення обсягу поставок товарів з доданою вартістю, зокрема продукції харчової промисловості — хлібобулочних і борошняних виробів, продуктів переробки продукції рослинництва [8, с. 236]. Згідно з даними Української асоціації аграрного експорту, у 2023 р. наша країна експортувала 89 тис. т хлібобулочних і кондитерських виробів, що на 29% більше за показник 2022 р. [9].

Експорт солодоців забезпечив Україні загальні доходи у 213 млн дол. (+ 40 %). Показники експорту хлібобулочних солодоців, як й інших груп кондитерської продукції, у 2023 р. значно зросли. Основним споживачем хлібобулочних солодоців вітчизняного виробництва є

Європейський Союз, сумарні закупки держав якого становили 122 млн дол., або 57% від усієї вартості.

Згідно з дослідженнями експертів, український спирт є найкращим за якістю в Європейському Союзі. Ми маємо і необхідну для його виробництва воду, і якісну сировину. До того ж спиртова галузь дає ще одну перевагу: в процесі виготовлення власне етилового спирту виробники отримують продукти переробки — цінні корми для ВРХ з великим вмістом протеїнів.

Не треба забувати про ще один продукт, який набуває особливого значення в реаліях сьогодення — сировину для виробництва антисептиків [10]. Поєднання технологічних рішень з гідролізу крохмалю та зброджування сула високої концентрації, розроблених вченими Інституту продовольчих ресурсів НААН, з використанням сучасних брагоректифікаційних установок дає змогу зменшити споживання палива на 25–30% та заощадити 70 грн на декалітрі виробленого етилового спирту, що створює сприятливі передумови для реалізації цієї продукції на зовнішніх ринках збуту.

Перспективним напрямом диверсифікації постачання української продукції на ринок ЄС вважається і поставка сублімованих продуктів. Одним із наслідків російської агресії в Україні є розквіт технологій сублімації у вітчизняних товаровиробників. Сублімаційне сушіння — це фізичний процес, за якого їжу піддають шоківому заморожуванню при температурі -30°C в камері, далі продукт відправляють у камеру сублімації, де кристали льоду, що утворилися від вологи, випаровуються, минаючи рідкий стан. При цьому їжа зберігається максимально схожою на свою форму у вихідному стані, а всі корисні властивості, якісний і кількісний склад мікроелементів та вітамінів зберігаються [11]. Нині ця технологія застосовується для зберігання різних видів готової до вживання продукції (дисертів, ягід, м'яса, овочів тощо).

Доволі перспективним напрямом диверсифікації експорту вітчизняної продукції є постачання нішевих культур. Як стверджує Андрій Біленький, аналітик аграрного ринку COFCO Agri Resources Ukraine, до найпопулярніших нішевих культур, що вирощуються в Україні та можуть зацікавити європейських покупців, належать овес, сорго, гречка, жито, льон олійний, гірчиця, нут, сочевиця, горох і квасоля.

Ще одним напрямом диверсифікації постачання вітчизняної продукції на ринок ЄС можуть бути страви, що вже асоціюються з Україною. Так, наприклад, у 2022 р. ЮНЕСКО внесла до Списку нематеріальної культурної спадщини борщ, нині він уже користується попитом. Аналогічні підходи можна застосовувати й до інших страв (узвар, суп, рагу, морозиво тощо) [12].

Висновки

Збільшення обсягів продажів вітчизняної агропромислової продукції на закордонних ринках, насамперед ЄС, потребує впровадження комплексу заходів, пов'язаних із удосконаленням державного регулювання диверсифікації експорту. Передусім це стосується нормативно-правового регулювання виробництва

та переробки сільськогосподарської продукції відповідно до вимог ЄС. Проте навіть коли нашою державою буде сформовано відповідне законодавчо-нормативне поле, експортерам необхідно буде переглянути свої маркетингові стратегії у напрямі збільшення обсягу поставок товарів із доданою вартістю.

Кропывко М.¹, Hadzalo A.²

¹National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, 9 Mykhayla Omelyanovycha Pavlenka Str., Kyiv, 01010, Ukraine; ²Institute of Agriculture of the Carpathian Region of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, 5 Mykhayla Hrushevskoho Str., vil. Obroshyne, Lviv oblast, 81115, Ukraine; e-mail: ¹krop2002@ukr.net, ²inagrokarpat@isgkr.com.ua; ORCID: ¹0000-0002-1683-7660, ²0000-0003-3445-2219

Directions of diversification of supplies of domestic agricultural products to the EU market

Goal. To substantiate the directions for improving state regulation of diversification of export of agro-industrial products to the EU market. **Methods.** The logical method of scientific

knowledge, analysis of statistical dynamic processes of export activity in the agricultural sector of the economy, and generalization of the best domestic and foreign experience in regulating export diversification were used. **Results.** Trends in export activity in the agricultural sector of Ukraine were identified and characterized. Ways to increase its efficiency were proposed. **Conclusions.** Attention was focused on the need to maintain orientation to the markets of the European Union, and priority areas for improving state regulation were identified to increase its efficiency in the conditions of European integration and other globalization processes.

Key words: agricultural export, diversification, food industry, state regulation.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202412-09>

Бібліографія

1. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

2. Економічна статистика / Економічна діяльність / Промисловість. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_prom.htm

3. Розвиток національної продоволь-

чої системи. Зведений звіт за 2023 рік. Київ: Інститут продовольчих ресурсів НААН, 2023. 105 с.

4. Перспективи розвитку переробки сільськогосподарської продукції у повенній Україні. Доповідь віцепрезидента НААН академіка Юрія Лупенка на сесії Загальних зборів Національної академії аграрних наук України 12 грудня 2024 р.

Київ: ННЦ «ІАЕ», 2024. 52 с.

5. *2023 року* Україна продовжила посилювати європейський вектор аграрного експорту. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3732-2023-roku-ukrayina-prodovzhyala-posylyuvatyevropeyskyu-vektor-ahrarnoho-eksportumykola-puhachov.html>

6. *Державна* митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>

7. *Звіт* про виконання Угоди між Україною та Європейським Союзом за 2023 рік. Київ: EUUA. 2024. 129 с.

8. *Нагорняк Т.Л.* Країна як бренд. Національний бренд «Україна». Науково-аналітичний щоквартальний збірник «Стратегічні пріоритети». Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. 2008. № 4 (9).

9. *Сичевський М.П.* Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки та розвитку держави. 2019. 386 с.

10. *Експорт* кондитерських виробів зріс

на 30%: хто смакує українськими солодощами найбільше. URL: <https://pravda.com.ua/news/2024/06/25/715718/#:~:text=%D0%A3%202023%20%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%BE>)

11. *Спирт* на експорт. Як новий власник відновлює приватизований об'єкт «Укрспирту» на Вінниччині. URL : <https://privatization.gov.ua/2021/02/26/spyrt-na-eksport-yak-novuj-vlasnyk-vidnovlyuyepryvatyzovanyj-ob-yekt-ukrspyrtu-navinnychchyni/> (Дата звернення: 2.12.2023 р.)

12. *Як виробляються* сублімовані фрукти: Технологія та переваги. URL: <https://vitberry.com.ua/protsess-sublimatsii/>

13. *Нішеві* культури: переваги, ризики, можливості. URL: <https://superagronom.com/blog/926-nishevi-kulturi-perevagi-riziki-mojlivosti-v-sezoni-2023>